

ЛІНГВОПОЕТИКА В РОМАНІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»: ШТУЧНІ МОВИ, ОНОМАСТИКОН І РЕАЛІЇ

Лінгвопоетика – це розділ лінгвістики, що вивчає естетичні властивості, яких набувають мовні одиниці та засоби в художньому тексті [1; 2]. Її предметом є сукупність вжитих у творі стилістично маркованих мовних засобів, націлених на естетичну дію на читача та втілення ідейно-художнього задуму. За В. Задорною [1], слово в художньому тексті одночасно функціонує принаймні на трьох різних рівнях – загальному лінгвістичному, лінгвостилістичному та лінгвопоетичному, а тому може бути об'єктом дослідження на цих рівнях. Перший рівень пов'язаний із аналізом прямих значень мовної одиниці в тексті – її семантики. Другий рівень, умовно названий метасеміотичним [1], переважно стосується функціонування слова як одиниці мовлення та враховує його додаткові змістові та експресивно-емоційні стилістичні відтінки або конотації. Нарешті, найвищий лінгвопоетичний рівень передбачає вивчення естетичних потенцій лексики і особливостей, пов'язаних зі словесним мистецтвом, образним мисленням та ідейно-художнім змістом твору.

Незважаючи на широке тлумачення галузі лінгвопоетики, у літературі на цей предмет переважно аналізують лексику, яка володіє полісемією або перебуває в складі тропів чи фігур; часто розгляд зводиться до поетичного мовлення (див., наприклад, [1; 2; 3]). У всіх цих випадках головне завдання – «*освободиться от привычных ассоциаций и представлений о слове и увидеть слово так, как его сумел увидеть художник*» [1, с. 125]. Рідше йдеться про інші вияви лінгвопоетики – творення okazіоналізмів чи неологізмів, або й штучних «мов» художнього спрямування. Вагомі приклади такої творчості пропонує роман Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» [4]. В аналізі лінгвоестетичної складової штучних «мов» автора вже досягнуто певних успіхів [5; 6]. Але загалом його лінгвопоетику вивчено недостатньо, а приклади відповідних праць із вітчизняної або російської літератури поодинокі (див. дослідження О. Потапової [7]). Мета цієї розвідки – докладний аналіз лінгвопоетичних рушіїв та естетичної компоненти авторських «мов» і авторської лексики згаданого роману.

Одна з головних особливостей роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» – присутність у тексті низки штучних мов (надалі це слово не братимемо в лапки) і значного за обсягом корпусу авторської лексики – системи власних і загальних імен, названої автором «номенклатурою». Аналізуючи ці особливості, найперше слід усвідомити, що його роман «Володар Перснів» ініційований лінгвістично, а мовна складова в ньому відіграє надзвичайно велику роль. Це підтверджував сам автор: «... *my work ... is ... fundamentally linguistic in inspiration*», «... *there is a great deal of linguistic matter ... included ... in the book*» [8, р. 232]. Робота над вдосконаленням і узгодженням елементів штучних мов, творення топонімів і антропонімів були для нього важливішими за сам сюжет: «*The invention of languages is the foundation. The 'stories' were made rather to provide a world for the languages than the reverse. To me a name comes first and the story follows*» [8, р. 232]. Цю нетипову для художньої літератури особливість підтверджують і дослідники, наприклад Дж. Ло Б'яно: «*Tolkien first created languages then invented worlds*» [9, р. 12].

Хоча автор безпосередньо не користується терміном «лінгвопоетика» в поясненні мотивів створення штучних мов і «номенклатури», уживане ним поняття «особиста лінгвістична естетика» досить близьке за змістом: «*It must be emphasized that this process of invention [штучних мов і «номенклатури» – примітка наша] was/is a private enterprise undertaken to give pleasure to myself by giving expression to my personal linguistic 'aesthetic' or taste...*» [8, р. 411]. Більше того, на підставі особистих зізнань Дж. Р. Р. Толкіна («... *my long book is an attempt to create a world in which a form [of] language agreeable to my personal aesthetic might seem real*» [8, р. 285]; «*It [роман – примітка наша] is to me ... largely an essay in 'linguistic aesthetic'*» [8, р. 233]) приходимо до висновку, що лінгвістична естетика була чи не основним мотивом написання роману «Володар Перснів». Лінгвопоетична діяльність автора – це, ма-

буть, і його самовираження, і крок до досягнення нових горизонтів мовної когніції (див. працю Н. Андрейчук [10, с. 8–9, 89–92]).

О. Потапова [7] виокремлює дев'ятнадцять штучних авторських мов. Наведемо приклади лексики з роману: *Undómiel, Eldamar, Númenor, palantír* (квеня); *Calenhad, Mitheithel, Eregion, Amon Lhaw* (синдарин); *Holbytla, Edoras, Théodred, Folde, Fenmarch* (мова Рохану); *mathom, smial, Withywindle* (мова Ширу), *Khazad-dûm, Azanulbizar, Kheled-zâram, Kibil-nâla* (мова гномів); *Taurelilómëa-tumbalemorna* (мова ентів); *ghâsh, Snaga, sharkû, Nazgûl* (мова орків).

У творчості Дж. Р. Р. Толкіна, пов'язаній з ельфійськими мовами, домінував естетичний вимір, евфонія. На підтвердження процитуємо висловлювання автора про ці мови: «... *the Elvish tongues ... are intended ... to be specially pleasant*» [8, р. 194]. Окрім створення ельфійських мов, авторську лінгвопоетику засвідчує й те, що їхніми натхненницями були ті природні мови, які Дж. Р. Р. Толкін вважав естетично досконалими. Мова квеня («ельфійська латина») заснована в основному на латині, фінській і давньогрецькій мовах; мали вплив і древні германські мови. За висловом автора, «*Actually it [квеня – примітка наша] might be said to be composed on a Latin basis with two other (main) ingredients that happen to give me 'phonaesthetic' pleasure: Finnish and Greek*» [8, р. 194]. Дж. Р. Р. Толкін підкреслював красу фінської мови як складової квені: «... *the discovery... of a Finnish Grammar ... was like discovering a complete wine-cellar filled with bottles of an amazing wine of a kind and flavour never tasted before. It quite intoxicated me ... and my 'own language' ... became heavily Finnicized in phonetic pattern...*» [8, р. 228]. Дж. Р. Р. Толкін будував синдарин на кельтських мовах, найперше валлійській, з елементами давньоскандинавської та староанглійської мов (див. розвідку Й. Геммі [11]). Знову ж таки, про валлійську мову автор відгукувався з захопленням: «*I did not learn any Welsh till I was an undergraduate, and found in it an abiding linguistic-aesthetic satisfaction*» [8, р. 228].

Характер звучання та милозвучність штучних мов автор органічно пов'язує з рисами міфічних народів, які нею розмовляють. За його власними оцінками, мова ельфів милозвучна та мелодійна, мова роханців – багата, тремтлива, переливчаста та сувора («*it is like to this land itself; rich and rolling in part, and else hard and stern as the mountains...*» [4, v. 2, р. 118]), мова ентів – повільна та задумлива, а мова орків мерзенна та потворна, що не залишає сумнівів у лихому характері її носіїв («*abominable tongue*» [4, v. 2, р. 42]; «*I deem it to be a tongue of the Black Land, since it is foul and uncouth*» [4, v. 1, р. 284]). Тут Дж. Р. Р. Толкін не так уже й далекий від сміливих припущень фоносемантики. Інші приклади фоносемантичних захоплень автора наводять Р. Сміт [5] і Й. Геммі [11, р. 151].

Мови Дж. Р. Р. Толкіна займають чільне місце серед відомих на сьогодні штучних мов [6, р. 85–92; 9]. Рівень розробленості різних аспектів квені та синдарину (словотвору, морфології, синтаксису тощо) перевершує будь-які мислимі потреби його роману, що теж засвідчує домінування лінгвістичних і лінгвопоетичних рушіїв у творчості Дж. Р. Р. Толкіна. Зокрема, підкреслену увагу автор надав вимові, формам однини та множини, часовим формам дієслів, відмінюванню іменників. Він створив і відповідні абетки, хоча в тексті роману «Володар Перснів» ельфійські мови «транскрибовано» латиницею.

Процес формування художньої образності та міфів літературного твору лінгвістичними засобами, зокрема за допомогою штучних мов, – це чи не найяскравіший вияв лінгвопоетики Дж. Р. Р. Толкіна [7]. Наслідками цієї творчості стали явища, які О. Тихомирова [12] назвала «культурною поліфонією» та «мовною поліфонією» Середзем'я. Наслідуючи Дж. Р. Р. Толкіна, сучасні американські письменники Р. Джордан, Р. Хобб, Дж. Мартін і П. Ротфусс теж будували вторинний світ фентезійних творів на елементах культури та мов різних народів. Тоді до традиційних шляхів інтродукції фантастичного світу – уявних подорожей у просторі, в часі або в підсвідомому – автор додає ще й «лінгвістичну подорож» [12]. Інший наслідок лінгвопоетики Дж. Р. Р. Толкіна – це «реальність» створеного ним віртуального світу, тісно пов'язана з докладною розробкою мовно-лінгвістичних моментів роману.

Перейдемо до аналізу іншої особливості роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів». Це авторська лексика – власні назви (*Arwen, Bregalad, Entwash, Hobbiton, Númenor*) і апелятивна лексика етнокультурного характеру, тобто реалії (*athelas, eleventy-one, lembas, Shirriff, Yule*). Оскільки ці лексичні одиниці переважно оригінальні, а не менше 40% з них пов'язані

зі штучними мовами, то будемо описувати їх термінами «поетоніми» та «поетичні реалії». Отже, маємо підстави додатково говорити про поетику, пов'язану з художньою творчістю на суто лексичному рівні. Дж. Р. Р. Толкін не лише оригінально трактує звичні слова, але й створює нові. Коли він творить okazіоналізм на позначення деякого віртуального об'єкта або явища, то потенційно, через відносну довільність слова як знака, воно може бути будь-яким. Кінцевий лексичний вибір автора зумовлений міркуваннями лінгвопоетики – естетикою та евфонією. Іншими словами, вкладений автором у поетоніми та поетичні реалії зміст і їхнє стилістичне забарвлення та конотації часто не позбавлений зв'язку з їхньою зовнішньою формою – графікою та фонікою.

Окрім оригінальності, незвичності поетонімів і реалій Дж. Р. Р. Толкіна, О. Лебедева [13] підкреслює їхню вмотивованість. Ця мотивація має такі вияви [13] (див. рисунок): семантичний (*Greenwood the Great, Weathertop, Waymeet*), морфологічний (*Slinker, Sammie, Strider, Fatty*), графічний (*Khazad-dûm, Orofarnë, Tinúviel*) і фонетичний (*elanor, Nanduhirion, Eilenach*). Графічна та фонетична мотивація заслуговують на увагу з поглядів лінгвопоетики. Ілюзію незвичності та міфотворчий потенціал онімів і реалій підтримує специфічне графічне оформлення лексики, пов'язаної з мовами Середзем'я. Зокрема, автор часто вживає діакритичні знаки (*ä, ë, ô, ú* тощо), не притаманні сучасній англійській мові (див. аналіз І. Винокурової [14]). Фонетичне оформлення авторської лексики екзотизують застарілі дифтонги та нетипові для англійської мови звуки і їхні сполучення (*dh, hr, ht, kh, rh, ty* тощо).

Хоча номінування Дж. Р. Р. Толкіна іноді базується на запозиченні (переважно з видозмінами) реальної лексики (*Archet, Bree, Proudfoot*) або відомих поетонімів (*Eärendil, Frodo, Gandalf*), найчастіше в романі трапляються авторські okazіоналізми (*Aldalómë, Calaciryra, Dorthonion, Lassemista, Ugluk*). О. Лебедева [13] наголошує, що Дж. Р. Р. Толкін використовує граматичну та семантичну онімізацію, за аналогією до реального ономастикону. Перша з них передбачає такі прийоми номінування [13] (див. рисунок): афіксацію (*Bywater, Tunnelly, Urbourn*); складання основ слів (*Blackroot; Undómiel* – вечірня зоря; *Baráduin* – бура ріка); комбінування слів (*the Lady of the Wood, the Paths of the Dead, the Star of Elendil*); конверсію (*Ferry, Far Downs, White Downs*). Семантична онімізація включає такі типи: простий (або з нульовим формантом – *the Hedge, the Hold, the Wood*); метафоричний (*the Sting* – меч); метонімічний (*the Gladden River* – ріку названо через квіти *gladden*, що росли на її берегах); гібридизаційний – об'єднання схожих лексичних елементів із різних мов (топонім *Carrock* – це комбінація двох слів із однаковим значенням *камінь* або *скеля* – староанглійського *carr* або валлійського *carreg* і англійського *rock*; *Chetwood* походить від англійського *wood* – *ліс* і *chet* – *ліс* кельтською мовою). Креативність автора в створенні онімів виявляється в додатковому застосуванні прийомів алітерації та асонансу (*Mordor, Beren, Gorbag*), ономатопеї (*Grip, Gollum*), а іноді й римування (*The Old World*) (див. праці О. Ребрія [15, с. 128–130], О. Фадєєвої та М. Адаменко [16]).

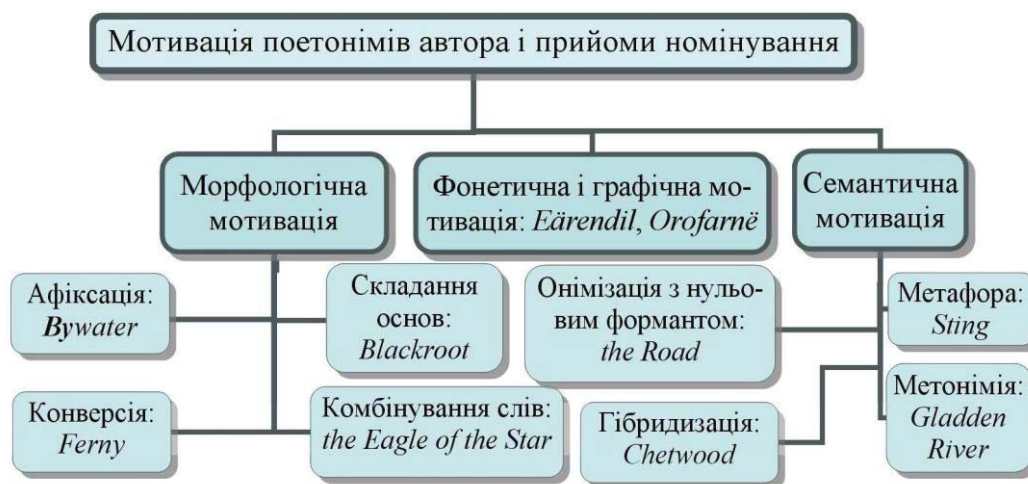

Рис. Мотивація поетонімів Дж. Р. Р. Толкіна (середній ряд) і способи номінування (два нижні ряди), разом із окремими ілюстраціями

Незалежно від методу номінування, незмінно важливими для авторської лексики Дж. Р. Р. Толкіна є фоніка та естетичний фактор. Наприклад, хоч формально номінування та мотивація ельфійської лексики іноді семантичні, відповідна семантика має суто художній характер, а тому справжній рушій – це евфонія. А деяка авторська лексика, швидше за все, взагалі не має семантичного підґрунтя, навіть у штучних мовах, – лише фонетичну експресію. Як приклади, О. Нефьодова [17] наводить імена орків *Gorbag*, *Grishnákh*, *Shagrat* і *Uglúk*, які продукують какофонічний, але не евфонічний, ефект.

Отже, особливості зовнішньої оболонки онімів і реалій мають визначальне значення для Дж. Р. Р. Толкіна. Наприклад, автор підкреслював милозвучність і красу слова *éarendel*, яке він знайшов ще 1913 року в древніх англосаксонських поемах і яке згодом стало прообразом імені легендарного персонажа *Earendil* (*Eärendil*): «*I was struck by the great beauty of this word ... it at least seems certain that it belonged to astronomical-myth, and was the name of a star or star-group*» [8, p. 414]. Оскільки точна англосаксонська семантика слова *éarendel* була невідома Дж. Р. Р. Толкіну, то онім *Eärendil* слід вважати інспірованим фонічно. Це не суперечить художній версії автора, за якою онім пов'язаний із квенійськими словами *ëar* (*mope*) і *-dil* або *-ndil* (*друг, відданий, шанувальник* тощо). Справді, семантика складових слова *Eärendil* у створеній Дж. Р. Р. Толкіном мові квеня з'явилася хронологічно пізніше, а натхненницею цього змісту була фонічна експресивність. Інший приклад стосується назви квітки *elanor*, оповитої в романі ореолом краси і загадковості. Під впливом роману, за сюжетом якого один з головних героїв називає так свою доньку, слово *Elanor* і справді стало жіночим іменем, хай і не надто поширеним. Це ще один яскравий результат лінгвопоетичної творчості автора.

Отже, в цій праці з'ясовано основні вияви лінгвопоетики роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів». Це його лінгвістичне ініціювання та вагомість лінгвістичної складової роману, добротність розробки штучних мов, обрання в якості їхніх прототипів природних мов на підставі особистих естетичних переконань автора, фоносемантичні ідеї автора, значні масштаби його художньої творчості на лексичному рівні, оригінальність авторських поетонімів і реалій, виразна естетична та евфонічна мотивація авторської лексики, залучення міркувань фоніки та графіки у процесі номінування. Результатами лінгвопоетичної творчості стали культурне та мовне різноманіття створеного Дж. Р. Р. Толкіном віртуального світу та ефект його «реальності». Перспективою цього дослідження вважаємо аналіз відтворення лінгвопоетичних компонент роману Дж. Р. Р. Толкіна в українських і російських перекладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задорнова В. Я. Лингвопоэтика. Слово в художественном тексте / В. Я. Задорнова // Язык, сознание, коммуникация. – Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 29. – 160 с. – С. 115–125.
2. Задорнова В. Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. Я. Задорнова. – М., 1992. – 41 с.
3. Карпова Л. С. Лингвопоэтика повествовательных типов и другие методы лингвопоэтического исследования / Л. С. Карпова // Вестн. Иркутского гос. лингв. ун-та. – 2009. – №2. – С. 35–37.
4. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. Parts 1–3 / J.R.R. Tolkien. – N. Y.: Ballantine Books, 2006. – Part 1: 462 p.; Part 2: 402 p.; Part 3: 494 p.
5. Smith R. Fitting Sense to Sound: Linguistic Aesthetics and Phonosemantics in the Work of J. R. R. Tolkien / R. Smith // Tolkien Studies. – 2006. – Vol. 3. – P. 1–20.
6. Smith R. Inside Language: Linguistic and Aesthetic Theory in Tolkien / R. Smith. – Berne and Zurich: Walking Tree Publishers, 2007. – 154 p.
7. Потапова О. С. Миф и язык в творчестве Дж. Р. Р. Толкина («Сильмариллион») / О. С. Потапова // Вестн. Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. Филология. – Н. Новгород, 2003. – Вып. 1. – С. 68–74.
8. The Letters of J. R. R. Tolkien. A Selection Edited by H. Carpenter with the assistance of C. Tolkien. – London: George Allen & Unwin, 1981. – 463 p.

9. Lo Bianco J. Invented languages and new worlds. A discussion of the nature and significance of artificial languages / J. Lo Bianco // English Today. – 2004. – Vol. 78, No. 2. – P. 8–18.
10. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття / Н. І. Андрейчук. – Львів: Видавн. Львів. політехніки, 2011. – 280 с.
11. Hemmi Yoko. Tolkien's 'The Lord of the Rings' and His Concept of Native Language: Sindarin and British-Welsh / Yoko Hemmi // Tolkien Studies. – 2010. – Vol. 7. – P. 147–174.
12. Тихомирова О. В. Концептуальні проблеми перекладу творів Джона Толкіна / О. В. Тихомирова // Вісн. Київського лінгв. ун-ту, Серія Філологія. – 2001. – Т. 4, №1. – С. 232–238.
13. Лебедева Е. А. Ономастикон произведения Дж. Р. Р. Толкина «Властелин колец»: структурный, семантический и функциональный аспекты: автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. А. Лебедева. – Ростов-на-Дону, Ростовский гос. пед. ун-т, 2006. – 30 с.
14. Vinokurova I. Stylization at the Phonetic and Grammatical Levels as the Way of Achieving Fidelity in the Trilogy «The Lord of the Rings» by J. R. R. Tolkien // Linguistic Studies. – 2012. – Vol. 25. – P. 125–129.
15. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі / О. В. Ребрій. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
16. Фадєєва О. Роль толкієнізмів у реалізації мовних функцій: перекладознавчий аспект / О. Фадєєва, М. Адаменко // Теоретична і дидактична філологія. – Вип. 13. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2012. – 332 с. – С. 291–296.
17. Нефьодова О. Д. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Нефьодова О. Д.. – Харків, 2001. – 19 с.

*А. Н. Ланина,
преподаватель кафедры германских и восточных языков,
Международный гуманитарный университет*

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ)

Семантическая классификация фразеологизмов с зоосемизмами в данной работе основывается на семасиологическом принципе, согласно которому фразеологизмы русского и немецкого языков объединяются на основании интегральных сем в семантические группы и подгруппы.

Е.А. Арсентьева [1:38], анализируя фразеологизмы, семантически ориентированные на человека, в английском и русском языках, отмечает: «Интегральные семы выступают как общие, определяющие возможность включения той или иной фразеологической единицы в состав определённой фразеосемантической подгруппы и служащие основанием для объединения и сопоставления значений рассматриваемых фразеологизмов. Дифференциальные семы выявляются на основе сопоставления ФЕ, входящих только в одну фразеосемантическую подгруппу, и носят частный характер».

Собранный материал показывает, что ФЕ с зоосемизмами составляют значительную по объёму фразеотематическую группу, внутри которой выделяются четыре семантических класса, или «сферы» [2: 68] (см. табл. 1).

*Таблица 1
Семантические классы ФЕ с зоосемизмами в русском и немецком языках*

№	Название класса	Кол-во ФЕ с зоосемизмами	
		рус. яз.	нем. яз.
1.	Семантический класс животное → человек	1149 (88,2%)	978 (89,2%)
2.	Семантический класс	89 (6,8%)	65 (5,9%)